

DIE REGSPOSISIE VAN GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA (2)

Prof. Gerrit Pienaar

5. DIE OPTREDE VAN GEREFORMEERDE KERKE IN DIE REGSVERKEER

Die kerk is wel nie *van* die wêreld nie, maar tog is die kerk altyd *in* die wêreld. Dit bring mee dat die kerk nie net op 'n geestelike vlak funksioneer nie, maar dat die kerk as geloofsgemeenskap ook aan die regsverkeer deelneem (Du Plooy 1982 49 en 148). Daar kan om prinsipiële oorwegings nie met die howe se vertolking van die regsposisie van kerke saamgestem word nie. Uit hoofde van verskeie oorwegings is dit onrealisties om alle kerke as vrywillige verenigings wat op kontrak berus, te bestempel. Dit moet voortdurend beklemtoon word dat die kerk op 'n eiesoortige wyse aan die regsverkeer deelneem.

In sy optrede in die regsverkeer moet die kerk egter met die samelewingsordenende taak van die owerheid rekening hou. Daar rus in daardie verband 'n verantwoordelikheid op die kerk om gehoorsaamheid aan die owerheid te betoon in sake waar die owerheid hierdie samelewingsordenende funksie vervul, behalwe in gevalle waar die owerheid van die kerk verwag om teenstrydig met die voorskrifte van die Bybel of belydenisskrifte op te tree (art. 36 NGB; art. 28 KO). Betreffende die verhouding tussen staat en kerk, raadpleeg Jooste 1946; Eloff 1980 en Van der Vyver 1972. Genoemde skrywers behandel die onderwerp vollediger. Dit staan vas dat die kerk die owerheid as samelewingsordenende liggaam moet erken en respekteer net soos die kerk van die owerheid kan verwag om erken en gerespekteer te word.

Die wyse waarop die kerk in die regsverkeer optree, is van groot belang. In die uitoefening van sy samelewingsordenende funksie is dit dikwels vir die owerheid nodig om sekere regsgevolge aan optrede of handeling van die kerk te heg. Dit is nie genoegsaam om slegs die dogmatiese struktuur van die kerk in ag te neem nie, maar daar moet ook op die kerk se optrede gelet word.

5.1. *Plaaslike Gereformeerde kerke*

'n Plaaslike kerk neem op verskeie wyse aan die regsverkeer deel. Daar is haas nie 'n enkele kerk wat nie eiendom besit, werknemers aanstel of afdank, sake koop of verkoop of tughandelinge uitvoer nie. Uit hierdie regshandelinge wat uitgevoer word, blyk dit duidelik dat plaaslike Gereformeerde kerke as gemeenregtelike regspersone aan die regsverkeer deelneem.

5.1.1. *Grondslag*

Die howe omskryf plaaslike kerke (insluitend plaaslike Gereformeerde kerke) as vrywillige verenigings wat op kontrak berus en wat vermoedelik regspersoonlikheid het (*De Vos*-saak 93; *Theron*-saak 13). Daar is reeds gewys op die feit dat dit nie 'n suiwer toepassing van die Romeins-Hollandse of Engelse reg is nie. Die gedagte dat die plaaslike kerk op kontrak berus, lewer 'n aantal probleme op.

In die geval van 'n Gereformeerde kerk is daar twee soorte lidmate, naamlik dooplidmate en belydende lidmate. Dooplidmate se aansluiting by die kerk sou argumentshalwe dalk nog *van regsweë* as kontraksluiting getipeer kon word, deurdat die ouers/voogde van so 'n kind dan vir en namens die kind daardie kontrak sluit.

Selfs al sou so 'n gekunstelde argument egter aangevoer kon word (wat nie die geval is nie), sou dit in elk geval nie verklaar hoe 'n familielid of "voog" ingevolge artikel 57 van die Kerkorde 'n kind van ouers wat onder sensuur verkeer, kan laat doop nie. Sodanige persoon is nie regtens die ouer/voog van die kind nie en kan dus nie namens so 'n kind 'n kontrak sluit nie. Tog bestaan die kerklike gebruik dat sodanige persoon die doopvrae beantwoord en die verbondsverpligtinge aanvaar, wat nie met kontraksluiting rym nie. Indien die doop 'n kontraktuele toetredingshandeling sou wees, skep dit voorts probleme in die geval van 'n minderjarige of 'n getroude vrou (wat onder die maritale mag van haar man staan) aan wie die volwasse doop ingevolge artikel 59 van die Kerkorde bedien word. Dit is kerkregtelik wel moontlik dat sodanige persoon teen die wil van sy/haar ouer/voog of eggenoot gedoop kan word. Regtens kan so 'n persoon wel geldige kontrak sonder bystand van sy/haar ouer/voog of eggenoot sluit, maar indien sowel regte as verpligtinge uit die kontrak voortvloei, is dit sonder ratifikasie nie moontlik om die kontrak teen die minderjarige/getroude vrou af te dwing nie. Sou die doop op kontraksluiting neerkom, sal daar in die geval waar geen ratifikasie plaasvind nie, byvoorbeeld geen kerklike tugstappe teen sodanige lidmate geneem mag word nie (uitgesonderd om hulle lidmaatskap te beëindig), aangesien die "kontrak" voor ratifikasie onafdwingbaar teen die minderjarige/getroude vrou is (Van der Vyver en Joubert 1980 127 ev; Boberg 1977 584 ev). Dit skyn gebruiklik te wees dat die volwasse doop nie net aan meerderjariges bedien word nie, maar ook soms voor die aflegging van belydenis aan ongedoopte minderjariges van 16 jaar en ouer. (Raadpleeg ook Kruger, Du Plessis en Spoelstra 1966 353 en 359-360.)

Die vraag ontstaan verder met wie die kontrak gesluit word as dit dan 'n kontrakshandeling sou wees. Dit is beslis nie 'n toetredingskontrak wat met die medegelowiges of die kerkraad gesluit word nie, maar 'n teken en seël van 'n verbond met God. Daar kan in die Doopformulier geen element van kontraksluiting met ander lidmate of die kerkraad gevind word nie. Dit is 'n belofte wat die doopouers of "voogde" voor God aflê en waarvan die medegelowiges getuies is. Deur die doop word 'n persoon lid van die universele kerk, op grond waarvan hy as lidmaat van 'n plaaslike kerk gevoeg word (Kruger, Du Plessis en Spoelstra 1966 352-354). Spoelstra (1982 12) verklaar dat die wese van lidmaatskap daarin geleë is dat 'n persoon deur die geloof 'n lid van die kerk van Christus (universele kerk) is en op grond daarvan "lidmaatskap" by 'n bepaalde kerk verkry. Dit is nie vir my duidelik waarom Spoelstra die lidmaatskap van die plaaslike kerk in aanhalingstekens plaas nie. Raadpleeg ook die Heidelbergse Kategismus Sondag 27 antwoord 74.

Die aflegging van belydenis (waardeur 'n dooplidmaat 'n belydende lidmaat word) kan eweneens sonder ouerlike toestemming

of bystand geskied, terwyl van regsweë bepaal word dat kontrakte wat deur minderjariges gesluit word slegs ná ouerlike toestemming of bekragtiging teen die minderjarige afgedwing kan word. Om dit dus as 'n kontraktuele handeling te omskryf, hou nie steek nie. Dit is beslis nie 'n kontrak wat met mede-gelowiges gesluit word nie, maar 'n onderwerping deur die belydenisaflegger aan die voorskrifte van die Bybel en belydenisskrifte. Prinsipieel beskou, dien die aflegging van belydenis dan in elk geval ook nie as toelatingsvereiste vir lidmaatskap van die kerk nie. (Kruger, Du Plessis en Spoelstra 1966 367).

Toetrede van dooplidmate tot die kerk is dus moeilik aan die hand van kontraksluiting te verklaar. Dit sal myns insiens veel eenvoudiger wees om (soos in die Nederlandse reg) aan die hand van Romeins-Hollandse beginsels te bepaal dat toetrede gewoon 'n onderwerping aan die bepalinge van die interne verbandsreg van die kerk is. Die interne verbandsreg is die voorskrifte vir kerkregering wat in die Bybel en belydenisskrifte vervat is.

Om voorts 'n Gereformeerde kerk as vrywillige vereniging op kontrak te wil grond, is dit nodig om die Gereformeerde Kerkorde as 'n kontrak aan te merk, soos wat wel deur die howe in die geval van die NG kerk gedoen word (*Theron*-saak 21; *Van Vuuren*-saak 557). Van der Linde wys egter uitdruklik daarop dat die Kerkorde nie 'n kontrak is nie, maar dat dit die interne verbandsreg (*jus constitutum* en *jus constituendum*) van die kerk is (Van der Linde 1965 107). By die praktiese gebruik en toepassing van die Kerkorde kan daar geen aanduiding gevind word dat dit kontraktueel van aard is nie, maar word dit in die geval van die *jus constituendum* as kerkwette (soos dit deur Christus vasgestel is en in die Bybel tot openbaring kom) vir die regering van die kerk gebruik. Dit vorm dus die objektiewe reg waaraan lidmate hulle moet onderwerp. Die *jus constitutum* is nie van skriftuurlike oorsprong nie, maar dit word aanvullend gebruik om orde te bewerkstellig. Dit berus weliswaar op onderlinge aanvaarding, maar dit maak nog nie van die Kerkorde 'n kontrak nie (art 86 KO). Die belydenisskrifte berus ook op onderlinge aanvaarding en tog kan die belydenisskrifte nooit as kontrakte aangemerkt word nie.

Die *jus constitutum* en *jus constituendum* vorm die interne verbandsreg van plaaslike kerke en word deur onderlinge oorlegpleging tydens 'n meerdere vergadering vasgestel. Die lidmate en kerkraad is verplig om hulle aan hierdie interne verbandsreg te onderwerp. Daar kan selfs in uitsonderlike omstandighede van die Kerkorde afgewyk word, naamlik as dit noodsaaklik is, die afwyking so gering moontlik is en die afwyking erken word sonder dat dit 'n presedent vir 'n verdere afwyking skep (Roeleveld 1980 16; Kruger, Du Plessis en Spoelstra 1966 507).

Dit alles dui daarop dat die Kerkorde nie 'n kontrak kan wees nie, maar dat dit veel eerder die objektiewe reg vorm waardeur die kerk geregeer word. Soos reeds hierbo aangetoon is, kom die gedagte dat 'n vrywillige vereniging op kontrak berus uit die Engelse reg en is dit deur Ordonnansie 7 van 1843 (Kaap) op kerke van toe-

passing gemaak. Hierdie Ordonnansie is egter nie op Gereformeerde kerke van toepassing nie.

Juridies sal dit dus suiwerder wees om 'n plaaslike Gereformeerde kerk as 'n gemeenregtelike regs persoon te erken, soos wel gedoen is in *Venter en andere v Den Kerkeraad der Gereformeerde Kerk te Bethulie* 1879 OVS 4 op 6. In hierdie saak het die hof duidelik tussen 'n *societas* (wat op kontrak berus) en 'n korporasie onderskei en is die Gereformeerde kerk te Bethulie as 'n korporasie bestempel.

'n Plaaslike Gereformeerde kerk voldoen aan al die vereistes wat vir die toekenning van gemeenregtelike regs persoonlikheid gestel word, naamlik dat dit draer van regte en verpligtinge afsonderlik van die regte en verpligtinge van die individuele lidmate is; dat dit ongeag die wisseling van individuele lidmate voortbestaan; dat daar 'n interne gesagstruktuur bestaan en dat 'n geoorloofde doel nagestreef word. 'n Plaaslike kerk is dus wel 'n verenigingsregspersoon, maar dit tree op 'n eiesoortige wyse in die regsverkeer op en kan nie goedsikks as 'n vrywillige vereniging (soos 'n jokkieklub of sportvereniging) bestempel word nie.

Die kerk is 'n unieke gemeenskap met unieke kenmerke, wat op eiesoortige wyse aan die regsverkeer deelneem (KO p 7; Roeleveld 1958 30-33). In die Nederlandse reg word daar met die eiesoortige aard van die kerke rekening gehou en ek wil aan die hand doen dat 'n soortgelyke weg deur die Suid-Afrikaanse howe ingeslaan word.

Die feit dat 'n plaaslike kerk as 'n gemeenregtelike regs persoon getipeer word, neem nie die individuele verantwoordelikheid van elke lidmaat weg nie. Hoewel daar 'n oorkoepelende verband as eenheid teenoor buitestaanders te staan kom, is die lidmate steeds daarvoor verantwoordelik om hulle verpligtinge teenoor die kerk na te kom.

Die erkenning van 'n plaaslike kerk as gemeenregtelike regs persoon bring die volgende mee (vir 'n volledige uiteensetting, kyk Pienaar 1982 271-285):

5.1.2. Kerkeiendom

Die plaaslike kerk is daarop geregtig om onroerende eiendom in sy naam te laat registreer. Weens die selfstandigheid van elke plaaslike kerk is dit nie die sinode of "kerkverband" wat regs persoonlikheid aan sodanige kerk verleen nie. Derhalwe is dit nie nodig om toestemming van die sinode of "kerkverband" vir enige registrasie-handeling te verkry nie. Die kerkraad handel wel namens die kerk, maar die eiendom word in die naam van die kerk as regs persoon geregistreer. So word dit byvoorbeeld in die naam van die Gereformeerde Kerk Potchefstroom (en nie die Gereformeerde gemeente van Potchefstroom nie) geregistreer (Heyl 1977 228; Handeling 1982 629).

5.1.3. Inherente gesagstruktuur

Daar bestaan 'n inherente gesagstruktuur by elke plaaslike kerk. Gesag word aan die hand van die Bybel, belydenisskrifte en die Kerkeorde uitgeoefen. Twee organe, naamlik die lidmate en kerkraad, word onderskei. Die een orgaan is nie ondergeskik aan die ander nie, maar elkeen oefen gesag op sy eie terrein uit.

Die kerkraad word altyd uit die lidmate gekies, maar die kerkraad is nie aan die gesag van die lidmate onderworpe nie (Van der Linde 1965 88; Visser 1978 161-166). Volgens die voorskrifte van die Kerkorde "verteenwoordig" die kerkraad die lidmate (art 11 KO). Alle regshandelinge wat aangegaan word, moet derhalwe deur die kerkraad namens die kerk aangegaan word. Die "verteenwoordigingshandeling" geskied egter nie kragtens volmag van die lidmate nie, maar volgens die voorskrifte van die Bybel, belydenisskrifte en Kerkorde. Dit is dus eerder orgaanshandelinge wat ingevolge die interne verbandsreg uitgevoer word. Daarom is die kerkraad (as orgaan van die kerk) by die aangaan van regshandelinge wat die kerk bind en waaruit daar regsgevolge vir die lidmate kan voortspruit, aan die lidmate verantwoording verskuldig. So mag die kerkraad byvoorbeeld nie kerkeiendom vervreem of skulde aangaan sonder instemming van die lidmate nie. Die kerkraad dien nooit as verteenwoordiger van die sinode of 'n ander meerdere vergadering nie, maar tree juis namens die kerk by 'n meerdere vergadering of 'n sinode op (Roeleveld 1980 16).

5.1.4. *Regsposisie van die predikant*

Die predikant, wat 'n belydende lidmaat van 'n Gereformeerde kerk moet wees, is 'n ampsdraer: hy lewer diens *aan* die plaaslike kerk, maar hy staan nie *in* diens van die kerk nie. Hy is nie 'n werknemer wat met 'n dienskontrak aan die kerk as werkgewer gebind word nie (Roeleveld 1958 41). Hy ontvang nie salaris of vergoeding van die lidmate nie, maar die kerkraad, as orgaan van die kerk, moet toesien dat die predikant onderhou en versorg word. Hy is eweneens ook nie in diens van die kerkraad nie, want dit word in die Kerkorde duidelik gestel dat die in die versorging van die predikant slegs as orgaan ("verteenwoordiger") van die kerk optree (art 11 KO).

Die predikantsamp is 'n amp wat van die ouderlingsamp onderskei word, maar nie geskei kan word nie, deurdat die predikantsamp histories uit die ouderlingsamp ontwikkel het (Van der Linde 1965 66; Bouwman 1928 dl 1 357). Net so min as wat 'n ouderling 'n dienskontrak met die kerkraad of lidmate sluit, net so min doen die predikant dit. Die kerkraad moet steeds toesig hou oor die vervulling van die leer- en regeertaak van die predikant, net soos wat die kerkraadslede oor mekaar moet toesig hou ten einde goeie orde te kan handhaaf (art 81 KO). Dit is beslis nie die toesig van 'n werkgewer oor 'n werknemer nie.

In die beroepsbrief word gewoonlik 'n onderneming deur die kerkraad gedoen wat die omvang van die onderhoud en versorging van die predikant bepaal. Hierdie onderneming is wel by aanvaarding 'n onbenoemde ooreenkoms waaraan die plaaslike kerk gebonde gehou kan word, maar dit is beslis nie 'n dienskontrak waarin die kerk (of kerkraad) die werkgewer en die predikant die werknemer is nie. Dit is ook heeltemal moontlik dat daar nie so 'n onderneming gegee word nie, aangesien die onderhoud van die predikant 'n voorskrif van die kerkrade is wat op die kerkraad as orgaan van die plaaslike kerk gelê word.

5.1.5. Dienskontrakte

Dit is wel moontlik dat die kerkraad dienskontrakte met werknemers soos kosters, orreliste en andere kan sluit. Die werknemers staan dan in diens van die kerk, aangesien die kerkraad as orgaan van die kerk opgetree het.

5.1.6. *Locus standi in judicio*

Die kerk kan as eiser of verweerder in die regsverkeer optree. Dit gebeur veral in gevalle waar tugstappe teen lidmate of ampsdraers gedoen is en sodanige persone die besluite van die kerkraad deur 'n burgerlike hof laat hersien (vir 'n volledige bespreking, vgl. Pienaar 1982 282-285).

5.2. Gereformeerde kerke in kerkverband

Uit die voorafgaande blyk dit dat daar in Gereformeerde kringe sterk standpunt teen die verlening van permanensie aan meerdere vergaderings ingeneem word en dat die sienswyse dat 'n meerdere vergadering 'n oorkoepelende permanente liggaam vorm, dus om prinsipiële oorwegings afgekeur word. Meerdere vergaderings is bloot tydelik van aard en ontbind na afloop van die byeenkoms. Die kerkverband is wel permanent en word sigbaar geopenbaar vir sover dit tussen plaaslike kerke beleef word, maar dit dui slegs op die band wat tussen plaaslike kerke bestaan en nie op 'n korporatiewe liggaam nie.

Daar is egter 'n aantal handeling en besluite van meerdere vergaderings van Gereformeerde kerke wat nie aan hierdie voorwaarde van tydelikheid voldoen nie. Hierbo is reeds daarop gewys dat die howe by die toerekening van bepaalde regsgevolge nie alleen die dogmatiese struktuur van 'n kerk in oënskou neem nie, maar ook die optrede van daardie kerk in die regsverkeer oorweeg. Om te voorkom dat 'n hof tot aanvegbare uitsprake in hierdie verband beweeg word, moet dus toegesien word dat daar nie 'n teësprak tussen die dogmatiese struktuur en die kerk se deelname aan die regsverkeer is nie. In hierdie verband sal sekere besluite en handeling van Gereformeerde kerke in heroorweging geneem moet word:

5.2.1. *Naam*

Sedert die stigting van die Gereformeerde Kerk in 1859 staan die kerkgroep as *die Gereformeerde Kerk in (van) Suid-Afrika* bekend. Hierdie benaming kan moontlik na buite die indruk skep dat 'n kerkverband as oorkoepelende liggaam van alle plaaslike Gereformeerde kerke op geïnstitueerde wyse bestaan, te meer omdat die howe dit in die geval van ander kerke so vertolk (vgl. Handeling van die Sinode 1862 8; Handeling 1869 7 en 17; Handeling 1955 73). Tydens die nasionale sinode van 1955 is wel daarop gewys dat met die term *kerk* die verskillende plaaslike kerke bedoel word, maar daar is besluit om weens historiese en praktiese oorwegings die naam *Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika* te behou (Handeling 1955 79). In die lig hiervan kan die besluite van die nasionale sinodes van 1979 en 1982 dat studiedeputate die skriftuurlike, dogmatiese en kerkregtelike aspekte van die huidige naam moet ondersoek in die lig van juridiese implikasies en staatkundige en etniese omstandighede in Suidelike Afrika, sterk ondersteun word.

Spoolstra (1967 23) wys tereg daarop dat daar soms verkeerdlik van die "handelinge van die vergadering van die sinode" melding gemaak word, in plaas van die "handelinge van die sinode". So 'n benaming is vatbaar vir die vertolking dat die sinode 'n permanente liggaam is wat verskillende sittings of vergaderings het, terwyl die term *sinode* op *vergadering* dui. So word daar ook gepraat van "die Gereformeerde kerke binne die kerklike gemeenskap van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika", wat tot verdere verwarring aanleiding kan gee (Handelinge 1979 560).

Die naam *Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika* het die gedagte van 'n Gereformeerde kerkverband as korporatiewe entiteit ook op ander terreine na vore gebring:

5.2.2. *Kerkeiendomme*

Reeds by die sinode van 1869 is besluit om 'n pastorie, wat die Gereformeerde kerk te Burgersdorp: ". . . als vrij en onbelemmerde eigendom aan de *Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika* ten geschenke zullen geven . . .", in eiendom te aanvaar (Handelinge 1869 17 en 20). Die geboue van die Teologiese skool te Burgersdorp is dan ook in die naam van *De Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika* geregistreer.

Tot en met 1982 was daar 'n hele aantal eiendomme in die naam van die *Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika* geregistreer (Handelinge 1982 629). Die nasionale sinode het in 1955 besluit dat elke klassis of partikuliere sinode of sinodale stigting binne die kerklike gemeenskap van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika *alleen eienaar is van sy goedere en fondse* en al sulke goedere en aktes daaroor en alle verbande in sy guns op las gepasseer, geregistreer word in die naam van elke klassis of partikuliere sinode of sinodale stigting (Handelinge 1955 93).

Dit beteken eerstens dat die nasionale sinode bepaal het dat partikuliere sinodes en klassisse regspersone is, deurdat hulle *alleen eienaar van goedere en fondse is*. Heeltemal in stryd met die beginsel dat hierdie vergaderings tydelik van aard moet wees, word hier nou 'n aantal korporatiewe liggame geskep wat in eie naam eiendomsreg op goedere en fondse verkry.

Voorts is die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika eienaar van kerkeiendomme wat in sy naam geregistreer is. Dit skep die indruk dat die kerkverband 'n regs persoon is wat regshandelinge in eie naam uitvoer en wat op 'n hiërargiese wyse ook regs persoonlikheid aan partikuliere sinodes, klassisse en plaaslike kerke verleen (Du Plooy 1982 409).

Tydens die nasionale sinode van 1982 is die 1955-besluit herroep en is besluit dat alle kerkeiendomme (wat nie plaaslike kerke toekom nie) in die naam van bestaande of te stigte stigtinge geregistreer moet word (Handelinge 1982 630 A-630 B).

Hieruit kan die afleiding gemaak word dat partikuliere sinodes en klassisse (weens hierdie vergaderings se weglating uit die nuwe besluit) nie meer eienaars van goedere of fondse kan wees nie. Die vraag kan egter gestel word of daar met hierdie optrede werklik afstand gedoen word van die gedagte dat die kerkverband eienaar

van sodanige eiendomme is en of die oordrag van gemelde eiendomme nie net op 'n omseilingshandeling neerkom nie. Dit kom vreemd voor dat die eiendomme steeds in die naam van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (met die naam van die betrokke stigting daarnaas) geregistreer word.

5.2.3. Kontraksluiting

In 1970 en 1976 is ooreenkomste tussen die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika en die PU vir CHO betreffende die reëling van die verhouding tussen gemelde Universiteit en die Teologiese skole van Gereformeerde kerk te Potchefstroom en Hammanskraal onderskeidelik gesluit (Handelinge 1970 384 en Handelinge 1976 124-126).

Die partye tot die kontrak word as die Gereformeerde Kerk in SA en die PU vir CHO aangedui, wat weer die vermoede skep dat of die Gereformeerde Kerk in SA of die nasionale sinode 'n regs persoon is wat regshandelinge uitvoer.

5.2.4. Algemene optrede

Deur die algemene optrede en uitsprake van lidmate, plaaslike kerke en meerdere vergaderings word dikwels die indruk geskep dat die kerkverband 'n regs persoon is:

- Die Administratiewe Buro van die Gereformeerde Kerk is aangewys as die kerkgroep se *domicilium citandi et executandi* (Handelinge 1955 84). Dit skep die indruk dat die kerkverband kan dagvaar of gedagvaar kan word en dus as 'n regs persoon tot hofgedinge kan toetree.
- In 1973 is ondersoek ingestel na die moontlikheid om die kerkverband by 'n mediese skema in te skakel, sodat "werknemers" van die Gereformeerde kerk sodanige mediese skema kan benut (Handelinge 1973 174 en 179).
- Kontinuiteit van die sinode: In 1952 is daar 'n kommissie ingestel om ondersoek in te stel na 'n skema van afvaardiging na meerdere vergaderings en die sinode ten einde die kontinuiteit van die sinode en meerdere vergaderings te handhaaf (Handelinge 1952 272; Handelinge 1955 119).

Tydens die nasionale sinode van 1955 is dan ook bepaalde besluite geneem ten einde die kontinuiteit van die sinode en ander meerdere vergaderings te verseker. Hoewel die bedoeling nie was om 'n korporatiewe liggaam in te stel nie, is die gebruik van die term *kontinuiteit* ongewens, aangesien dit die indruk van permanensie skep.

Dat die kerkverband permanent bestaan, skep nie probleme nie. Om egter die kontinuiteit van die sinode en meerdere vergaderings op 'n georganiseerde wyse te reël, doen afbreuk aan die vereistes van tydelikheid. Die vraag kan gestel word of die gebruik van deputate wat opdrag by een sinode ontvang en by 'n volgende sinode moet rapporteer (en wat dikwels bestaan uit dieselfde persone wat vir 'n tydperk van jare in 'n deputaatskap dien), nie toe reeds tot groot hoogte 'n permanente struktuur en werkwyse aan sinodes en meerdere vergaderings verleen nie (Kruger, Du Plessis en Spoelstra 1966 299). Indien dit sou gebeur dat deputate 'n deurlopende verbintenis tussen sinodes vorm, is daar nie 'n groot verskil tussen

'n sinode en die aandeelhoudersvergadering van 'n maatskappy, wat net op gesette tye vergader maar kontinuïteit bewerkstellig deur middel van 'n bestuur en verteenwoordigers wat weer by 'n volgende aandeelhoudersvergadering moet kom rapporteer, nie.

- Daar word algemeen tussen 'n blanke kerkverband en 'n nie-nie-blanke kerkverband onderskei (Handelinge 1964 261-273). Kerkverband is egter immers iets wat tussen plaaslike kerke met dieselfde geloofsoortuigings en belydenisskrifte beleef word. Om 'n nie-blanke kerkverband van 'n blanke kerkverband te onderskei, skep die indruk dat daar twee geïnstitueerde liggame bestaan. Dit is kennelik nie die geval nie.
- Die standpunt is hierbo ingeneem dat kerkverband nooit 'n 'n korporatiewe liggaam kan wees nie. Hierteenoor word kerkverband egter dikwels as 'n *societas* van plaaslike kerke omskryf. Aan die hand van die *societas*-begrip word die kerkverband dan as 'n vennootskap aangemerkt (Kruger, Du Plessis en Spoelstra 1966 178; Roeleveld 1980 5 en 6). Die term vennootskap het egter 'n vasgestelde betekenis in die Suid-Afrikaanse reg, naamlik dat dit 'n kontrak vir samewerking tussen twee of meer persone, wat nie twintig oorskry nie, met die oog op winsbejag is (Bamford 1982 1; Uys 1961 13). Die term vennootskap kan dus nooit gebruik word om die aard van die kerkverband te omskryf nie. Indien die bedoeling sou wees om aan te toon dat kerkverband 'n *ooreenkoms* ter bereiking van 'n ideële doel is (wat dit nie is nie), sou dit in elk geval beter gewees het om die term genootskap te gebruik.

Roeleveld (1980 5-8) is nie bereid om die kerkverband as 'n genootskap aan te merk nie, aangesien 'n genootskap volgens hom altyd 'n regspersoon is. Die term genootskap (vrywillige vereniging) word egter gewoonlik in die Suid-Afrikaanse regspraak gebruik om 'n vereniging wat op kontrak berus, te omskryf. Hoewel 'n vereniging in bepaalde omstandighede 'n regspersoon kon wees, is 'n vereniging wat op kontrak berus altyd 'n vereniging sonder regspersoonlikheid (Pienaar 1982 188 en 293-294). Die term genootskap moet dus liever nie gebruik word om 'n verenigingsregspersoon aan te dui nie, aangesien dit verwarring skep. Daar kan dus nie met Roeleveld saamgestem word dat 'n genootskap altyd 'n regspersoon is nie en dat die kerkverband daarom 'n vennootskap moet wees nie.

Myns insiens berus kerkverband hoegenaamd nie op die *societas*-gedagte nie. Die uiteenlopende standpunte van Bamford, Uys en Roeleveld betreffende die aard van 'n genootskap illustreer die verwarring wat bestaan weens die feit dat die Romeinse *societas*-begrip in alle opsigte aan die Engelse begrip *voluntary association* gelykgestel word (sien Pienaar 1982 293-294). 'n Genootskap bring die gedagte van 'n permanente verhouding wat op kontraksluiting berus, na vore. Hoewel hier geen regspersoon tot stand kom nie, bestaan daar dan tussen die plaaslike kerk 'n kontraktuele eenheid van permanente aard, waaraan die plaaslike kerke gebonde gehou word. Dit vorm ook maar 'n spesifieke *aanwysbare* of sigbare struktuur

van permanente aard, waarin die plaaslike kerke dan ingevolge die genootskapsooreenkoms opgaan.

So 'n sienswyse strook beslis nie met die dogmatiese verklaring van die aard van kerkverband nie, hoewel die kerkverband permanent is, is dit egter nooit 'n sigbare of aanwysbare gegewene in strukturele sin nie, maar is dit alleen sigbaar in sover dit by die hou van *tydelike* meerdere vergaderings beleef word. Die *societas*- of genootskapsgedagte doen afbreuk aan hierdie prinsipiële beskouing van kerkverband, deurdat daarby noodwendig van 'n sigbare vereniging van permanente aard (hoewel dit nie 'n regspossoon is nie) sprake is. Die byeenkoms in kerkverband is ten ene male nie op 'n ooreenkoms of kontraksluiting gegrond nie, maar dit is 'n skriftuurlike voorskrif wat in die Kerkorde vervat is en op onderlinge aanvaarding (wat nie kontraksluiting is nie) berus.

5.3. Samevatting

Plaaslike Gereformeerde kerke voldoen aan al die gemeenregtelike vereistes vir die verwerwing van regs persoonlikheid. Sodanige kerke tree as gemeenregtelike regspersone in die regsverkeer op deur onder meer kontrakte te sluit, eiendom te besit en ander regshandelingte aan te gaan.

Daar kan voorts prinsipiële beswaar ingebring word teen die standpunt dat plaaslike kerke op kontrak berus. Sodanige kerke berus op interne verbandsreg; bestaan voort ongeag die wisseling van lidmate en is draer van regte en verpligtinge afsonderlik van die lidmate waaruit hulle saamgestel is. Dit skyn asof daar geen prinsipiële beswaar teen sodanige siening van die regsposisie van plaaslike kerke bestaan nie.

Daar bestaan egter 'n sterk moontlikheid dat die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (as kerkgroep) ook deur die *howe* as 'n regspossoon bestempel sal word, aangesien dit die volgende kenmerke vertoon (of vertoon het):

- Dit is 'n entiteit wat draer van regte en verpligtinge afsonderlik van dié van plaaslike kerke of lidmate is deurdat dit eienaar van afsonderlike kerkeiendomme is (of was);
- dit het 'n langdurige voortbestaan, ongeag die wisseling van plaaslike kerke of lidmate, deurdat daar op 'n vaselegde wyse kontinuïteit van een sinode na 'n daaropvolgende sinode bestaan;
- dit het 'n inherente gesagstruktuur;
- dit het 'n geoorloofde ideële doel;
- dit het locus standi in *judicio* (kan as eiser en verweerder in die regsverkeer optree).

Dit staan egter vas dat dit heeltemal teenstrydig met die prinsipiële beskouing in verband met meerdere vergaderings of kerkverband is om enige sinode, meerdere vergadering of die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (as kerkgroep) as 'n regspossoon te tipeer. Daarom sal daar ernstig besin moet word oor die wyse waarop plaaslike kerke gesamentlik aan die regsverkeer behoort deel te neem.

6. VOORSTELLE VIR GESAMENTLIKE OPTREDE VAN PLAASLIKE KERKE

Dit is noodsaaklik om die selfstandigheid van die plaaslike kerke te beklemtoon en uit te bou, sonder om die bestaan van die kerkverband en die gemeenskaplike belange van die plaaslike kerke te ontken of te negeer. Daar moet egter rekening gehou word met die feit dat plaaslike kerke heel dikwels gesamentlik in die regsverkeer moet optree. Hoewel gesamentlike regshandelinge in die regsverkeer nie 'n voorvereiste vir die bestaan van kerkverband is nie, is dit 'n praktiese gevolg van die feit dat kerkverband tussen plaaslike kerke beleef word. Die moontlikheid dat plaaslike kerke gesamentlike regshandelinge aangaan, moet dus geskep word sonder om die prinsipiële beskouing betreffende kerkverband uit die oog te verloor.

6.1. *Die trustfiguur*

Die nasionale sinode en ander meerdere vergaderings (soos partikuliere sinodes en klassisse) kan as tydelike meerdere vergaderings van plaaslike kerke wel gesamentlike regshandelinge deur trustees laat uitvoer. Vir dié doel sal dit noodsaaklik wees om 'n aantal trusts te skep. Die deputate wat op die tydelike vergaderings aangewys word, dien dan as trustees wat die regshandeling(e) namens die plaaslike kerke (as oprigters) uitvoer.

Daar is verskillende omskrywings van 'n trust, wat almal min of meer daarop neerkom dat 'n trust deur ('n) oprigter(s) geskep word by wyse van 'n oprigtingsakte waarin vermoënsregte aan ('n) trustee(s) as regshebbende(s), nie in eie belang nie maar ten behoeve van 'n ander persoon, persone of 'n onpersoonlike doel oorgedra word. Die trustees as reghebbendes van die vermoënsregte moet dit dan in belang van die begunstigdes beheer en aanwend.

Deur gebruikmaking van die trustfiguur kan veral die probleem wat by gesamentlike kerkeiendom ontstaan, opgelos word. Sodanige eiendom word dan nie in die naam van die Gereformeerde Kerk(e) in Suid-Afrika geregistreer nie, maar wel in die naam van die trustee(s) in sy/hulle hoedanigheid as trustee(s). Daar kan ook gesamentlike regshandeling (soos kontraksluiting) deur die trustees uitgevoer word sonder dat daar 'n oorkoepelende liggaam, wat die selfstandigheid van plaaslike kerke sou verminder, hoef te ontstaan. Die plaaslike kerke wat in 'n meerdere vergadering byeenkom, oefen dan ingevolge die trustakte gesag en beheer oor die trustee(s) uit.

Die gebruik van die trustfiguur om kerkeiendom te administreer en regshandelinge aan te gaan, lewer egter 'n aantal probleme op waarmee rekening gehou moet word:

— Die trustees word eienaars van die trustvermoë. By onroerende goed wat in die naam van trustees in hulle hoedanigheid van trustees geregistreer is, skep dit gewoonlik nie probleme nie. Indien een of meer trustees wegval en daar ander trustees in hulle plek aangestel word, is dit nie nodig om die transportakte te wysig nie (De Villiers, Henning en Gardiner 1980 14; Joubert 1968 272).

Roerende bates en geld vorm deel van die persoonlike boedel(s)

van die trustee(s) en by insolvensie of afsterwe van die trustee(s) kan sodanige trustbates in sommige gevalle in die insolvente of bestorwe boedel van 'n trustee val. Een van die grootste nadele van die gebruik van die trustfiguur is juis die feit dat die probleme of die trustvermoë in die insolvente boedel van 'n trustee val al dan nie, in die Suid-Afrikaanse reg nog nie duidelik uitgekristalliseer het nie. Menings van juriste wissel van die een uiterste, naamlik dat dit wel in die insolvente boedel val en dat begunstigdes slegs konkurrente skuldeisers is, tot die ander uiterste dat dit nie deel van die insolvente boedel vorm nie (De Villiers, Henning en Gardiner 1980 37 en gesag daar aangehaal).

Indien roerende goed in 'n aparte trustboedel gehou word, skyn dit of hierdie bates nie deel van die insolvente boedel van die trustee sal uitmaak nie. In gevalle waar daar nie 'n aparte trustboedel gehou word nie en vermenging met die trustee se eie bates plaasgevind het, val dit uiteraard in die insolvente boedel (De Villiers, Henning en Gardiner 1980 35; Honoré 1976 407). Al kan hierdie probleem in 'n mate deur voorskrifte in die oprigtingsakte ondervang word, skeep dit steeds 'n mate van risiko.

- Die grootste beswaar teen die gebruik van die trustfiguur vir hierdie doel is dat die voorskrifte van die Trustgeldbeskermingswet 34 van 1934 op 'n trust van toepassing is. Ingevolge daardie wet kan daar te eniger tyd van 'n trustee verlang word om enige boek, dokument of gegewens aan die Meester van die Hooggeregshof te verskaf (artikel 4(3)). 'n Afskrif van die oprigtingsakte moet by die Meester geliasseer word (artikel 2) en daar moet jaarliks aan die Meester verslag gedoen word van die administrasie van die trust deur finansiële state in te dien (artikel 4(6)). Die Meester kan te eniger tyd by die hof aansoek doen om 'n volledige ondersoek na die beheer en administrasie van die trust te laat instel (artikel 4(3)). Die beheer en administrasie word dus ten volle onder die beheer en toesig van die Meester en die Hooggeregshof geplaas. Begunstigdes kan by die hof aansoek doen om die beheer en administrasie van die trust te ondersoek en die hof kan selfs in bepaalde omstandighede die trustees deur ander vervang.

Dit kom dus daarop neer dat die beheer en administrasie van kerkeiendom sodoende onder staatstoesig geplaas sal word. Hoofstuk 3 van die Boedelwet 66 van 1965, wat nog nie in werking getree het nie (maar wat in die nabye toekoms in werking kan tree), hou ook ingrypende beheermaatreëls deur die Meester en die Hooggeregshof in, waarop hier nie ingegaan hoef te word nie.

6.2. 'n Stigting

'n Meerdere vergadering kan 'n gemeenregtelike stigting oprig wat as eienaar van die gemeenskaplike kerkeiendomme kan optree en regshandelinge namens die plaaslike kerke kan verrig.

'n Stigting is 'n regs persoon wat ontstaan deurdat ('n) oprigter(s)

'n spesifieke vermoë vir 'n onpersoonlike doel afsonder, welke vermoë dan in die regsverkeer deur bestuurders of administrateurs onderhewig aan die oprigterswil, geadministreer word (Joubert 1951 13). So 'n benadering sal veral die probleem dat die trustee eienaar van die afgesonderde vermoë word, kan oplos, aangesien die stigting (as regs persoon) eienaar word. Die afgeskeide vermoë word dan ten behoeve van die begunstigdes deur die administrateurs of bestuurders (wat in die geval van die Gereformeerde kerke die benoemde deputate kan wees) beheer.

In ooreenstemming met die feit dat die stigting in Suid-Afrika tans merendeels as 'n bestuurorganisasie gebruik word, behoort gebruikmaking van die stigtingsregspersoon in 'n hoë mate die probleme betreffende die hantering van gesamentlike kerkeiendomme en gesamentlike uitvoering van regshandelinge te ondervang.

'n Probleem met die gebruik van 'n stigting is dat die bestuurders of administrateurs ook binne die omskrywing van trustees val en dat dieselfde beheer deur die Meester en die Hooggeregshof (wat hierbo ten opsigte van trustees uiteengesit is), ook op administrateurs van toepassing is (Joubert 1968 263-269; Honoré 1976 78; *Aronson v Estate Hart and others* 1950 1 SA 539 A op 560). Die voorskrifte van hoofstuk 3 van die Boedelwet van 1965 (wat nog in werking moet tree) kan dus ook in die toekoms op administrateurs van stigtinge van toepassing gemaak word. Daar bestaan dus 'n moontlikheid dat die beheer van kerkeiendomme onder die gesag van die Meester en die Hooggeregshof geplaas kan word al word van die stigtingsfiguur gebruik gemaak.

'n Verdere beswaar is dat 'n stigting omrede sy regs persoonlikheid as bestuursorganisasie grotendeels onafhanklik funksioneer. Die plaaslike kerke as oprigters sal dus daarmee verlies moet neem om veel minder beheer oor die stigting uit te oefen as wat die geval by gebruikmaking van die trustfiguur is. Die bestuurder(s) is wel verplig om die oprigtingsdoelstellings uit te voer, maar daar bestaan geen ledevergadering wat as toesighoudende orgaan optree nie.

6.3. 'n Artikel 21-maatskappy

Die Maatskappywet 61 van 1973 maak voorsiening vir die oprigting van 'n maatskappy, beperk deur garansie, vir die nastrewing van 'n ideële doel, wat as 'n artikel 21-maatskappy bekend staan. Die plaaslike kerke, wat in 'n meerdere vergadering byeenkom, sal, indien hierdie weg betree word, as aandeelhouders van die artikel 21-maatskappy moet dien. So 'n maatskappy kan dan as beheerliggaam die gesamentlike regshandeling van die kerk uitvoer en as eienaar van kerkeiendomme dien.

Die volgende besware kan teen die gebruik van hierdie onderneemingsvorm by Gereformeerde kerke ingebring word:

- Weens die bewoording van die wet kan slegs 'n vereniging op hierdie wyse geïnkorporeer word (artikel 21 (2)). Die sinode of meerdere vergadering sal dus bereid moet wees om homself as 'n vereniging te omskryf, waarteen prinsipiële besware ingebring kan word.

- 'n Artikel 21-maatskappy word wel van die vereiste tot betaling van jaargeld vrygestel, maar so 'n maatskappy moet nog steeds voldoen aan al die ander vereistes wat vir maatskappye beperk deur garansie gestel word (artikel 21 (3)). Daar sal dus jaarliks geouditeerde finansiële state by die Registrateur van Maatskappye ingedien moet word en aan alle verdere voorskrifte van die Maatskappywet sal ook voldoen moet word.
- Die outomatiese inkomstebelastingvrystelling van artikel 21-maatskappye het van 1 Januarie 1975 af verval (artikel 7 (1) (c) Inkomstebelastingwet 65 van 1973). Dit beteken dat daar om die vrystelling van die betaling van inkomstebelasting aansoek gedoen sal moet word. Indien daar byvoorbeeld 'n uitgewery namens plaaslike kerke op hierdie wyse bedryf word wat 'n wins toon, sal daar waarskynlik inkomstebelasting betaalbaar wees, tensy die nodige vrystelling verkry is.

6.4. 'n Gemeenregtelike regspersoon

Plaaslike kerke kan gesamentlik 'n gemeenregtelike regspersoon in die lewe roep om regshandeling aan te gaan en gemeenskaplike kerkeiendomme te beheer. Die plaaslike kerke as regspersone (*personae*) is dan die lede van hierdie beheersregspersoon. Daar kom geen oorkoepelende liggaam tot stand wat gesag voer oor die plaaslike kerke nie, maar weens praktiese oorwegings ontstaan hier 'n regsfiguur onder gesag van die plaaslike kerke wat gemeenskaplike sake beheer en gemeenskaplike regte en verpligtinge uitoefen. Hierdie beheersregspersoon word *nie* vereenselwig met die sinode, kerkverband of 'n meerdere vergadering nie. Dit oefen derhalwe nie gesag oor die plaaslike kerke uit nie, maar word juis deur die plaaslike kerke opgerig en beheer. Die doel van so 'n beheersregspersoon is dan ook net om as eienaar van gemeenskaplike kerkeiendomme op te tree en gesamentlike regshandeling uit te voer. By meerdere vergaderings waar die betrokke plaaslike kerke (wat lede van die beheersregspersoon vorm) byeenkom, word dan besluite geneem rakende die gemeenskaplike belange van die selfstandige kerke, welke besluite deur die beheersregspersoon uitgevoer moet word.

Artikel 30 KO bepaal dat daar by kerklike vergaderings slegs kerklike sake afgehandel mag word. Myns insiens is gesamentlike regshandeling betreffende gemeenskaplike kerkeiendomme, publikasies, teologiese studie, ensovoorts beslis kerklike sake.

Dit sal heel eenvoudig wees om hierdie stelsel in te voer deur van bestaande strukture gebruik te maak. Daar bestaan reeds 'n Administratiewe buro van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (Handelinge 1933 83 en 133; vgl. ook Handelinge 1955 204 vir die reglement van die Administratiewe buro). Die plaaslike kerke wat gesamentlik by die nasionale sinode byeenkom, is by magte om die reglement van die Administratiewe buro sodanig te wysig dat 'n beheersregspersoon (waarvan die plaaslike kerke die lede is) tot stand kom. Hierdie beheersregspersoon (wat onder die gesag van die plaaslike kerke staan) funksioneer dan kragtens die reglement en dien as *persona* wat die gemeenskaplike eiendom besit (wat nie aan

plaaslike kerke toekom nie) en wat die regte en verpligtinge dra wat plaaslike kerke weens praktiese oorwegings gesamentlik moet uitoefen. Dit is dus nie 'n liggaam wat bo of naas plaaslike kerke opgerig word, waardeur die plaaslike kerke hulle selfstandigheid verloor nie. Daar word langs hierdie weg ook nie permanensie aan tydelike meerdere vergaderings verleen nie. Dit is 'n regs persoon wat onder die gesag van die plaaslike kerke, wat gesamentlik in die nasionale sinode byeenkom, staan.

Op 'n soortgelyke wyse kan daar ook aan die Raad van Kuratore van die Teologiese skool deur die plaaslike kerke wat in die nasionale sinode byeenkom, regs persoonlikheid verleen word en kan die bestaande voorskrifte waarvolgens die Teologiese skool bestuur en beheer word as reglement van hierdie beheers regs persoon dien.

Daar kan ook ander beheers regs persone op 'n soortgelyke wyse opgerig word, maar vir beter gekoördineerde administrasie sou dit wenslik wees om so veel moontlik aangeleenthede onder die beheer van die Administratiewe buro en Raad van Kuratore van die Teologiese skool onderskeidelik te plaas.

Die vernaamste voordeel van hierdie werkwyse is dat sodanige gemeenregtelike regs persone nie verantwoording aan die Staat, hof of Meester van die Hooggeregshof verskuldig is nie, maar alleen aan plaaslike kerke wat in die nasionale sinode byeenkom. Die sinode verkry dus nie regs persoonlikheid nie, maar bly steeds die vergadering van plaaslike kerke wat oor die beheer en uitoefening van gemeenskaplike sake deur die onderskeie gemeenteregtelike regs persone gesag voer.

6.5. *Slotsom*

Ek is van mening dat plaaslike Gereformeerde kerke vir doeleindes van die uitvoering van gesamentlike regshandelinge (wat met kerklike sake verband hou) met vrug van stigtinge of (gemeenregtelike) beheers regs persone gebruik kan maak. Myns insien sal dit eenvoudiger en doelmatiger wees om van beheers regs persone gebruik te maak.

Daar bestaan reeds liggame soos die Administratiewe buro en die Raad van Kuratore van die Teologiese skool, wat sonder enige onkoste of ingrypende maatreëls tot gemeenregtelike regs persone omskep kan word. Hierdie liggame kan dan as gemeenregtelike regs persone alle gesamentlike regshandelinge van plaaslike kerke uitvoer.

VERWYSINGS:

Asser, C. Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, De rechtspersoon (bewerkt door Van der Grinten WCL) dl 2/11 5de dr. 1980 Zwolle: Tjeenk Willink.

Bamford, B. The law of partnership and voluntary association in South Africa 3rd ed 1982 Cape Town: Juta.

Bavinck, H. Gereformeerde dogmatiek 2de dr. (4bde) bd 2 1908; bd 4 1911 Kampen: Kok.

- Boberg, PQR. The law of persons and the family 1977 Cape Town: Juta.
- Bouwman, H. Gereformeerde kerkrecht (2 bde) bd 1 1928; bd 2 1934 Kampen: Kok.
- Bouwman, M. Voetius over het gezag der synoden 1937 Amsterdam: Bakker.
- De Villiers, S. W. L., Henning J. J., Gardiner S. J., Van Wyk T. en Swart, G. J. Trusts en boedelbeplanning (Consulta 4) 1980 Johannesburg: Lex Patria.
- Du Plooy, A. le R. Ekklesiá en meerdere vergaderinge 1979 Verhandeling PU vir CHO Potchefstroom.
- Du Plooy, A. le R. Kerkverband — 'n Gereformeerde-kerkregtelike studie 1982 Proefskrif PU vir CHO Potchefstroom.
- Eloff, T. Die taak van die owerheid in Romeine 13 : 1-7 (Studentestudies nr. 7) 1980 Potchefstroom: PU vir CHO.
- Fourie, D. C. G. Die Nederduitse Gereformeerde kerk as regspersoon in die Suid-Afrikaanse privaatreë 1973 Proefskrif PU vir CHO Potchefstroom.
- Fourie, D. C. G. Die aard van die kerkverband 1980 Die Kerkbode jrg 132 nr 8 236; nr 9 262 en nr 10 302.
- Hardenberg, L. Het eigen recht van de kerken 1980 WPNR jrg 111 no 5518 337; no 5519 353 en no 5520 369.
- Heyl, J. W. S. Grondregistrasie in Suid-Afrika 1977 Pretoria: Wallachs.
- Honoré, A. M. Honoré's views on trust law 1969 THRHR jrg 32 126.
- Honoré, A. M. The South African law of trust 2nd ed 1976 Cape Town: Juta.
- Jooste, J. P. Die verhouding tussen kerk en staat aan die Kaap tot die helfte van die 19e eeu 1946 Bloemfontein: Sacum.
- Jooste, J. P. Die geskiedenis van die Gereformeerde kerk in Suid-Afrika 1859 — 1959 1958 Potchefstroom: Herald.
- Joubert, C. P. Die stigting in die Romeins-Hollandse reg en Suid-Afrikaanse reg 1951 Den Haag: Excelsior.
- Joubert, C. P. 'n Kritiese beskouing van Honoré se opvattinge oor ons trust-reg 1968 THRHR jrg 31 124 en 262.
- Die kerksaak tussen prof J. du Plessis en die Nederduitse Gereformeerde kerk in Suid-Afrika 1932 Kaapstad: Nasionale Pers.
- Kleynhans, E. P. J. Die kerkregtelike ontwikkeling van die Nederduitse Gereformeerde kerk in Suid-Afrika (1795 — 1962) 1974 Proefskrif US Stellenbosch.
- Kruger, L. S. Du Plessis H. L. M., Spoelstra B. & Spoelstra T. T. Handleiding by die Kerkorde van die Gereformeerde kerk in Suid-Afrika 1966 Potchefstroom: Pro Rege.
- O'Brien Geldenhuys, F. E. Die regsposisie van kerkraad, ring en sinode onder die Gereformeerde stelsel van kerkregering soos toegepas in die gefedereerde Nederduits-Gereformeerde kerke in Suid-Afrika 1945 Proefskrif US Stellenbosch.
- Oldenhuis, F. T. De rechtspositie van de kerkgenootschappen 1977 N. J. B. jrg 52 no. 20 501.
- Oldenhuis, F. T. De positie van die "kerklike stichting" onder het nuwe Tweede Boek van het BW 1979 WPNR jrg 110 no 5486 453.
- Pienaar, G. J. Die gemeenregtelike regspersoon in die Suid-Afrikaanse privaatreë 1982 Proefskrif PU vir CHO Potchefstroom.
- Pollock, F. & Maitland, F. W. The history of English law (2 vol) vol 1 1895 Cambridge: Cambridge University Press.
- Roeleveld, L. Gereformeerde kerken in het privaatrecht 1958 Zeist: Steenberg.

- Roeleveld, L. Opmerkings omtrent die regs karakter van meerdere vergadering van Gereformeerde kerke 1979 *In die Skriflig* jrg 13 nr. 49 27.
- Roeleveld, L. Die Gereformeerde kerkverband as societas van plaaslike gemeentes 1980 *In die Skriflig* jrg 14 nr. 53 5.
- Scholten, G. J. De juiste uitzondering voor kerkgenootschappen op 2.1.8. NBW 1974 NJB jrg 49 no 40 1295.
- Smith, H. A. The law of associations 1914 London: Oxford University Press.
- Snyman, W. J. Nuwe en ou dinge 1977 Potchefstroom: Pro Rege.
- Spoelstra, B. Die gesag van meerdere kerkvergaderings 1967 *In die Skriflig* jrg 1 en nr. 3 23.
- Spoelstra, B. Die gesag van die sinode 1977 *In die Skriflig* jrg 11 nr. 41 45.
- Spoelstra, B. Diskussie 1979 *In die Skriflig* jrg 13 nr. 52 47.
- Spoelstra, B. Antwoord op skrywe van D. Fourie: Diskussie oor kerk en kerkverband 1980 *In die Skriflig* jrg 14 nr. 53 42.
- Spoelstra, B. Weer doop? — 'n Swak sinodebesluit 1982 *Die Kerkblad* jrg 85 nr 2655 12.
- Uys, J. F. Die genootskapsooreenkoms 1961 Leiden: Luctor et Emergo.
- Van der Linde, G. P. L. Die grondbeginsels van die presbiteriale Kerkregeringstelsel 1965 Potchefstroom: Pro Rege.
- Van der Velden, P. A. L. M. De vereniging-rechtspersoon en haar leden 1969 Deventer: Kluwer.
- Van der Vyver, J. D. Die juridiese funksie van staat en kerk; 'n kritiese analise van die beginsel van soewereiniteit in eie kring 1972 Durban: Butterworth.
- Van der Vyver, J. D. & Joubert, D. J. Persone- en familiereg 1980 Kaapstad: Juta.
- Van der Walt, Jan J. Christus as hoof van die kerk en die presbiteriale kerkregering 1974 Proefskrif PU vir CHO Potchefstroom.
- Van der Walt, P. B. Die Loedolff-saak en die Nederduitse Gereformeerde kerk 1862 — 1962 1973 Kaapstad: Tafelberg.
- Visser, J. Die nuwe-testamentiese fundering van die kerklike tug 1978 Verhandeling PU vir CHO Potchefstroom.
- Visser, J. Die tug oor ampsdraers — 'n kerkregtelike en kubernetiese studie 1982 Proefskrif PU vir CHO Potchefstroom.